

tett férjes s mégis két külön személy, de másrészt nagyon erőltetett, ha tekintetbe vesszük az ily helyeket: «*Sed furtiva dedit mira munuscula nocte, Ipsius ex ipso dempta viri gremio*» (68, 145—6) és: «*Lesbia mi praesente viro mala plurima dicit*» stb. (83, 1 skk.), a hol elfogulatlanul csak igazi férjre lehet gondolni. A *furtiva munuscula* egyúttal az *Allius házában* bizonyítja Lesbia előkelő-voltát. Szintén nem egy egyszerű és szegény sorsú *libertinára* mutat ez: «*Cum suis vivat valeatque moechis Quos simul complexa tenet trecentos*» (11, 17, 18), hanem a Cicerónál leírt hirhedt Clodiára. De legdöntőbb a 79. költemény; «*Lesbius est pulcher . . .*» melyben talán eddig nem is vették észre, miért van kiemelve «*cum gente Catullum*»; azt hiszem, azért, mert a költő azt akarja mondani, hogy Lesbia a *saját nemzetségébeli* Lesbiust többre becsüli Catullus minden *perreputtyánál*. Hogy pedig Catullus csak ily enyhén szól erről az *incestus*-ról, annak vagy az az oka, hogy még jóformán maga sem hiszi, vagy mert már nagyon is köztudomású volt, mint ez Cicero ismeretes beszédjéből (pro Caelio) kitűnik. A mi végre a *Caelius* és *Rufus*-kérdést illeti, mindenesetre Rufusban kell keresnünk Clodia szeretőjét, M. Caelius Rufus, Catullus ostorozott vetélytársát, ellenben a *veronai* Caelius — mint a Caelius-versek bizonyítják, más Caelius s a költőnek mindvégig jó barátja (v. ö. 58.)

Csak jelezni akartam azon főbb okokat, melyek engem régibb álláspontom elhagyására bírtak s mondhatom, hogy a Wirth értekezése czéljával ellenkezőleg csak annál jobban megerősített e meggyőződésemben. Mert bármily szorgalmasan állította össze és bővítette a Clodia-hypothesis ellen szóló adatokat, álláspontját plausibilissá tennie nem sikerült.

Meg kell még említenem, hogy az értekezés *rendkívül* sok sajtóhibája igen boszantó.

Dr. CSENGERI JÁNOS.

Gulisztán vagy Rózsáskert. Irta Szádi. Persából fordította dr. Erödi Béla.
Budapest, Singer és Wolfner. 1889. 8-r. XVI és 168 lap. Ára 1 frt 50 kr.

Kitünő orientalistánk, a ki épen olyan kellemesen csengő magyar versekben szokta a keleti költészet termékeit hazánk nyelvén kifejezni, a milyen híven adja vissza eredeti értelmöket, e fordításának kiadásával ismét bájos virágot kötött abba a szép koszorúba, a melyet Háfiz és Omer Chejjám dalainak fordításával fűzni kezdett. Óhajtom, hogy nem sokára Firdúsz teljes Sahnámeh-ját, a mely Biszutún sziklajaként mered égnek a persa költészet virágos mezejéből, Erödi fordításában olvashassuk, gyönyörködve csengő-bongó magyar alexandrinusainkban, a melyek egyedül alkalmasak a persa hősi toborzó utánzására. Az előt-

tem levő Gulisztán-fordítás mindenkit, a ki a persa nyelvel foglalkozott, kellemesen lephet meg. Szádi Gulisztánja ugyanis az a klasszikus munka, a melylyel Európában és Ázsiában ép úgy, mint Afrikában, a hol csak a persával vagy általában az úgynevezett keleti nyelvekkel és irodalmakkal foglalkoznak, legelőször ismerkedik meg a tanuló. Örömmel olvastam át magyar fordításban is a jól ismert kisebb-nagyobb történeteket, meg az apró versszakokat és a könyv olvasása közben feljegyzett észrevételeimet itt közlöm.

Szádínak, Abd-alláh fiának családi neve Muszlih-eddín, nem annyit tesz, mint : a vallás dicsősége, hanem a vallás megigazítója, megbírálója, a mi természetesen nem azt akarja mondani, hogy az izlám szent és egyedül igaz vallását valaki megigazíthatná vagy megbírálna, hanem azt, hogy e név viselője a valláson belül a hívők megigazítója, megbírálója legyen. *Muszlih* olyan igenév, mint egy más igéből az ismeretes *muszlim*, az igazhívő; az előbbihez tartozik a *meszlehet* vagy *meszlihet* főnév, a mely annyit tesz, mint: boldogulás, haszon, például a Gulisztán I. fejezetének 1. elbeszélésében e régi persa közmondásban (Vámbery, Vándorlásaim és élményeim Persiában, 14. l.): durúgh-i meszlehet ámíz bih ez rászt-i fitneh engíz, Erődi fordításában: A jóracélzó hazugság jobb, mint a kellemetlenséget okozó igazság; vagy I, 13: meszlehet-i án míbínem, azt tartom, *czélszerű* volna; ugyanez van I, 16.; hasonló fordulat I, 16., 23., 24. vagy II, 20.: meszlehet án eszt, jobb volna, és általában gyakran hasonló kifejezésekben.

A *szúfi* rend nevéhez megjegyezhetjük, hogy e nevet Sáh Iszma'íl, Persia királya (Kr. u. 1499—1524.) is felvette és utána ivadékait is Szúfiknak nevezték; ebből van Shakespeare Velencei kalmárjában: By this scimitar That slew the *Sophy* and a Persian prince.

Erődi könyvének bevezetésében Szádi élete rajzát közli. A nagy erkölcsztanító harmincz esztendeig folyton utazgatott, mint honfitársai általában nagy gyönyörűségét találva az utazásban és teljesen felfogva nagy hasznát, a mit később földije, a sirázi Muhammed Semsz-eddín Háfiz így énekelt meg: her kih szefer kerd peszendideh seved, ze ájúneh-i núr kemáles dideh seved, pákizehter ez áb nebásed csízí, her dsá-i kih kuned mekám gendideh seved, azaz: Mindaz, a ki utazott, dicséretben részesül, a fényesség tükrében lesz látható tökéletessége; tisztább a víznél nincsen semmitem, mégis mindenütt, a hol megáll, megposhad. Szádínak egy nevezetes úti kalandja volt, az, hogy Jeruzsálemben a keresztesek kezébe került. A Gulisztánnak erre vonatkozó érdekes és szinte humoros helye így szól: •Megunván damaskusi barátainak társaságát, Jeruzsálem pusztájára fektettem le fejemet, és vad állatok társaságába keveredtem, míg a frankok fogságába kerültem. Tarabolusz (szíriai Tripolisz) egyik sánczában zsidók társaságában földmunkára

szorítottak. Ekkor arra vetődött egy aleppói tekintélyes férfiú, ki régi ismerősöm volt, rám ismert és így szólt hozzám: «Mit csinálsz itt, hogy kerültél ide?» Én válaszoltam:

Ember társaságból rengetegbe szöktem,
Mert istenen kívül nem hódolok másnak:
Képzeld el csak, kérlek, hogyan élek itten,
Barom-ólba zárva, mint állattal bánnak.

Barátok közt lenni, habár lánczra verten,
Jobb mint idegen helytt sétálni szép kertben.

Megszánta helyzetemet, tíz dénárral feloldotta kötelékeimet és elvitt hazájába. Volt egy leánya, nőül adta hozzám, s vele hozományul száz dénárt adott. Rövid idő múlva megváltozott a nő, rossz természetű lett, ellustult és nagy mértékben kezdette használni nyelvét. Életemet így nagyon megkeserítette, a mint a mondás tartja:

Az a férfi, kinek rossz feleség jutott,
Már itt lenn a földön megkapta a poklot.
Gonosz nőtül, kérlek, őrizkedjél menten,
A pokoli tűztől ments meg uram engem!

(Ez az utolsó sor a Koránból való, II, 197. és III, 14.) Egyszer szabad folyást engedve nyelvének, így szólt: «Nem te vagy az, kit atyám tíz dénáron váltott meg a frankok fogságából?» Én így válaszoltam: «Mindenesetre, tíz dénáron váltott meg a frankok lánczaiból, de száz dénárral foglyul adott a te kezeidbe.»

Farkas körme közül, így olvastam egyszer,
Kiragadt egy bárányt egy nagy erős ember.
Éjjel aztán fogja, és torkára kést ránt,
Mire ilyen szókra fakasztja a bárányt:
Tegnap engem farkas körméből kimentél,
Ime most mit látok, farkasom te lettél.

E pompás történetkéhez megjegyezhetjük, hogy *Tarabulusz-i sám* városát a keresztések 1109-ben foglalták el, 1289-ben pedig Aegyptus fejedeleme, Kelaún, ismét vissza szerezte a muszlimeknek. Dénár a persában *dinár*, a mi a görög *δηνάριον* útján lett a latin denariusból, mint alakja is bizonyítja; az arany dinár keleten egy mithkál vagy másfél arab drachma súlyú, az ezüst dinár 7—10 drachmát nyom; érdekes a *dinár-i köpek*, kutyás dinár persza-török szó, a melylyel a keleten, kivált Törökországban elterjedt európai pénznemeket nevezték el, a melyekén oroszlán képe volt látható; ez a gúnyos *köpek* szó aztán átment az oroszba és ott *kopek* alakjában még ma is pénznemet jelent. Az arabban

abú kalb, kutya apa, egy hollandi pénznem neve volt, a melyen ugyan szintén oroszlán volt látható, ezt azonban kutyanak csúfolták ott is.

Az 1. fejezet 30. elbeszélésében, a mely Abú Fazl Szuban Bin Ibráhim Zú-lnún-i Miszri szúfi főnökről és híres szentről szól (meghalt Aegyptusban 859-ben), Erődi az eredetinek e szavait: ez dsumleh-i szedikán búdemi, így fordítja: úgy én őszinte emberek közé tartoznám, holott az *őszinte* szónak e helyen nincs kellő értelme; helyes fordítása: *iqaz*. Az előbb idézett értelme van e szónak a 8. fejezet 56. bölcs mondásában (*hikmet*; kár, hogy fordítónk a 8. fejezetet nem osztotta fel az eredeti kiadások nyomán; így nagyon nehéz benne egy-egy hikmetet megtalálni; én Eastwick hertfordi 1850. évi kiadása szerint idézek;): 'ázim ender miján-i bicheberán, metheli gufteh end szedikán, sáhidi der miján-i kúrán eszt, muszhaft der szeráj-i zendikán, a tanultra a tudatlanok között példát mondtak *őszinte* jó barátjai, hogy olyan, mint a szépség a vakok közt, hogy valóságos korán a tűzímádók palotájában; Erődi a 154. lapon így fordítja: «Balgák között kelle tengődni egy bölcsnek, Sokat mondtak róla példa-mondó bölcsek. Szép ifjúnak mondák vakok közé téve, Isteni koránnak istentelen kézbe». E hikmetet *rimes* *prozában* fordította Erődi, ámbár az eredetiben itt alig mutatkozik e művészi alak: «Ha a gyöngy sárba *hull*, az marad még *azontul*; de a por ha magára az égre is *száll*, értékesebb nem lesz *annál*. Képesség műveltség nélkül nem sokat *ér*, de képesség nélküli egyént tanítani, eredményt szintén nem *ígér*. Bár a hamu nemes *eredetű*, mert a tűz isteni *természetű*; de minthogy magában nincs *értéke*, csak por lehet a *mértéke*. A cukor becse nincs a *nádtul*, maga nyeri azt *önmagától*.»

Gul. I, 33. megjegyezhetjük, hogy *Melátijeh* vagy Erődinél *Malatia* az Euphrates partján levő város, Kis-Örményország főhelye.

A *redif-rimek* (I. Ujpersa nyelvjárások cz. értekezésem 59—64. l.) alkalmazása a magyarban és általában az európai nyelvekben igen ritka és igen nehéz; nálunk a legszembeket Arany Jánosnál olvastam, például: Dalos Eszti, — a mezőre kiment ő, Aratókkal puha fűvön pihent ő (Tengeri-hántás); Ugy tett Lajos épen: játszott is, ivott is, De azér' nagyobb volt — király volt ő ott is (Toldi szerelme II, 7.); Mohón kap az ifjú a szép sellő után . . . Mintha álom után . . . hiú szellő után. . . (VII, 50.); «Vezetem, nem küldöm» Lajos riad «érts meg, Lebeszélni róla te ne is kisérts meg (XI, 18.); Dicsérve az anyja hozzá teszi: jó is, A miért eljegyzé már a Megváltó is (XII, 91.); Száz mérföld a világ, erre is, arra is: Nem bánom én, igen, elmegyek én ma is (Toldi II, 13.); Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg? Ki tudja hol áll meg s kit hogyan talál meg? (III, 7.); Rezes volt valaha, most is látszik rajta. Csakhogy a réz most már zöldet játszik rajta (Toldi estéje III, 6.); Hazudik-e vagy sem, nem állok a felől, Azért engedelmet instálok a

felől (Jóka ördöge); az *is* szó gyakrabban képez redifet. Erődi nem is követhette az eredetét, I, 14. és 34. vagy V, 14. A művészi keleti *versmértékeket* a magyar ütemes sorok mindenféle fajával pótolta fordítónk, néha egészen különbözőket ugyanazzal, pl. I, 33. az eredeti mutekáribot (tetrameter bacchicus catalecticus in disyllabum, a mely alapján a latin *tripudium* és *trumpus* meg a német *Dreischritt* jelentésével meg-egyeznek; a római *tripudium* mértéke is úgy látszik a bacchius volt, innen van e görög versláb következő latin neve: *Oenotrius tripudians*, Dr. Pecz V., Latin verstan és prosodia 28. l. Egy. Phil. Közl. XII, 412.) e sorokban: ger ez bende leghvi senidi merends, dsihándide biszjäre gújed durúgh, így fordította: Ne neheztejl, hogy ha szolgád füllentett; Világlátott szava gyakran valótlan; és I, 35. az eredeti hezeds-i mehzúfot (epitritus primusokból álló trimeter catalecticust) e sorokban: beter z ánem ki chváhi guften áni, ki dánem 'ejb-i men csún men nedáni, a melyeket következőleg fordított le: Rosszabb vagyok annál, minek mondhatnál, Mert hibáim jobban tudom náladnál; mind a két persa versmértéket tehát a háromütemű vegyes tizenegyessel fordította.

Fordítónk elhagyott olyan elbeszéléseket, a melyek nem felelnek meg az európai ízlésnek, pl. Eastwick kiadása szerint az 1. fejezet 40. elbeszélését.

A sokszor idézett latin mondást: *Esse oportet, ut vivas, non vivere ut edas* (Auctor ad Herennium, 4, 28.), a melyet Senecának így kellett gúnyosan korára alkalmaznia (Consol. ad Helv. 9, 10.): *Vomunt, ut edant, edunt, ut vomant*, — a Gulisztánban is megtaláljuk, III, 6.: *chverden beráj-i ziszten u zikr kerdeneszt, tú mu'tekid kih ziszten ez behr-i chverdeneszt*, Erődi fordításában: *Enni kell, hogy imádsággal élhessünk, Te azt tartod, evésért van életünk.*

Erődi a 92. lapon nem csatol magyarázatot *Bektás és Chejl-tás* névéhez. Eastwick a többi Gulisztán-kiadóval Gentius nyomán azt jegyzi meg, hogy mind a kettő híres bajvívó volt; egy keleti szótár, a Burhán-i Káti' szerint azonban *Bektás* egy chvárezmi király neve, *chejl-tás* pedig a persa szótárak szerint a. m. katonapajtás és hadvezér, a mi a Gulisztán e helyén egészen kielégítő értelmet ad; a Behár-i 'adsam és a Semsz ullughát című szótárak az utóbbit szolgacsapatnak fordítják. Vullers, *Lexicon Persico-Latinum etymologicum* I, 775. A 147. lapon meg a *Bajlekán* városnév nincs megmagyarázva; ez helyesen *Bejlkán* (a versmérték szerint *Bejlekán*), Errán, Erán vagy Árán tartománynak, Ázerbejdán egy részének városa Sírván (vagy Sirván) határaihoz közel. Vullers *Lex.* I, 304. Még a 163. lapon levő jegyzet ellen is van kifogásom: *Feridún* nem volt *Dsemsid* fia, *Spiegel*, *Eranische Alterthums-kunde* I, 538. s köv. l.

Azokban ha akár a Gulisztán bájjait, akár Erődi fordításának szép-

ségeit méltóan akarnám bemutatni, majdnem az egész könyvet írhatnám ide; minden olvasóm jól teszi, ha a persa ethikus költészet e remekművével már most magyar fordításában ismerkedik meg.

DR. POZDER KÁROLY.

Goethe, Hermann und Dorothea. Magyarázta Harrach József. Budapest, 1889. Lampel. 95 l. Ára 30 kr.

E kiadás az osztrák helyesírás szerint közli a költemény szövegét, igen csinosan van kiállítva és rendkívül olcsó. Már e három jó tulajdonságánál fogva érdemel dicséretet. De jegyzetei és magyarázatai is általában helyesek, bár akad itt-ott javítani való, és azt hiszem, hogy tanítványaink német képzettsége jóval több magyarázatot igényel. De ez felfogás dolga. Szerző, úgy látszik, saját tanítványait tartotta szem előtt, és ezek talán be is érik az adott magyarázatokkal.

A mi különben megjegyezni valóm van, röviden a következőkben foglalom össze.

3. l. *manches Gewerbes, sokféle foglalkozás*. Goethe, ellentétben az ugyanitt említett gyárakkal, kétségtelenül a kézi iparnak sokféle ágait érti.

7. l. *der Scherf*. Helyesen *das Scherf*, és nem fillér, hanem általában igen kis pénz. — U. o. *die Grille, a tücsök, itt (!) aggodalom*. Furcsa magyarázat, melyet a tanuló kétségtelenül úgy fog érteni, hogy a szó kizárólag a költeménynek ezen helyén bír ezzel az értelemmel. — *Hogy a rajnai bor kissé zavaros* (u. o.), azt talán mégsem állíthatni.

8. l. *Augapfel, szemgolyó (szemfény helyett)*. Ez is furcsa magyarázat, melyet félreérthetni. A szövegben ez áll: *wie der Mensch sich des Auges köstlichen Apfel bewahrt*, tehát a szó szó szerint értendő és nem áll semmi más helyett.

10. l. *Der wohlgebildete Sohn, a délczeg, daliás!* E magyar melléknév, úgy érzem, egészen hamis elemet (Zalán futásából!) visznek bele a költeménybe.

12. l. *Sachte, nehogy a gyermekágyas nőt felriassza*. Hermann bajosan gondolt erre; de Dorottyá fölzavarta egész lelkét, azért nem sietett.

23. l. *wunderlich Volk, csodálatos lények*. Inkább furcsa, saját-szerű, — és semmi esetre sem lények.

26. l. *lyriai bizonyosan sajtóhiba*.

40. l. *Elend a középfelnémet értelme szerint (eli-lenti) anderes Land*. Az eli-lenti alak ófelnémet, középfelnémetül ellende és ez a. m. szerencsétlenség, száműzés.

57. l. *Den Tag lebt e h. verbringt*. Miért nem *verlebt*? Általában